

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд на тема

„ДРЕВНА ТРАКИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯТА НА КСЕНОФОНТ“

за придобиване на образователна и научна степен „доктор“

от редовния докторант **Николай Тодоров Пенев**

Научна област **2. Хуманитарни науки**

Професионално направление **2.2. История и археология**

Научен ръководител: **доц. д-р Юлия Цветкова**

Рецензент:

проф. д-р Петър Неделчев Делев, ИФ СУ (пенсионер)

член на научното жури съгласно заповед на Ректора РД-38-460/18.07.2025

Николай Пенев е роден през 1979 г. Средното си образование е получил в Софийската духовна семинария „Св. Иван Рилски“ (1999 г.). Завършил е бакалавърска степен по финансов мениджмънт в Санкт-Петербургския държавен университет по икономика и финанси в Русия през 2006 г. и магистърска степен по икономика в същия университет през 2008 г. През 2021 г. завършва магистърска степен по античност и средновековие със специализация по тракология в Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ с отличен успех по всички изучавани дисциплини. Дипломната му работа, на която имах удоволствието тогава да напиша рецензия, беше посветена на сведенията за историята и културата на Тракия и тракийците в Scripta Minora на Ксенофонт и също беше оценена заслужено с отлична оценка. Представената днес, след успешно и в срок завършена редовна докторантура, дисертация представлява развитие на поставеното с тази дипломна работа добро начало, като разгръща изследването на сведенията за древна Тракия върху цялото творчество на Ксенофонт.

Дисертационният труд на Николай Пенев съдържа 583 страници компютърно форматиран текст, съдържащи общо 1 430 668 знака с интервалите, което се равнява на 795 страници по БДС. Разделен е на две части (озаглавени съответно „том I“ и „том II“), първата от които съдържа основния текст на дисертацията (238 стр.), а втората – две обширни приложения (341 стр.). Структурата на дисертацията е ясна и логична и отговаря на поставената със заглавието и доуточнена в краткото въведение основна задача: да се разгледат детайлно всички сведения за древна Тракия в съчиненията на Ксенофонт, като за целта се анализират отделно и подробно и сведенията за живота му, и писателската му дейност. Така разбрана, задачата на настоящата дисертация е предопределила и нейната структура с три глави в основния текст: първата е

посветена на биографията на Ксенофонт, втората – на творчеството му, и третата – на сведенията за древна Тракия в него.

Първата глава, „Ксенофонт. Живот и дейност“, съдържа 65 страници текст. В нея са обособени два раздела, номерирани с 1 и 2 и включващи също номерирани (1.1.1, 1.1.2 и пр.) параграфи. Първият раздел е озаглавен „Историческа събитийност“ и е посветен на биографията на Ксенофонт. Той съдържа 15 параграфа, подредени в хронологическа последователност и посветени на конкретни събития и други сюжети в живота му, оставили някакви следи в запазените писмени извори. Малко повече място (1.1.1, стр. 16-26) е отделено на дискусията в литературата (в доста широки граници) проблем за датата на раждане на Ксенофонт; докторантът излага аргументи в подкрепа на ранна дата (в края на 40-те години на V в.) в противовес на по-често поддържаното в модерната литература становище за по-късна с поне едно десетилетие дата. Най-голям обем (около 32 страници) е посветен на участието на Ксенофонт в похода на Кир Млади (1.1.7) и на трудното завръщане на „десетте хиляди“ след битката при Кунакса (1.1.8), за които благодарение на Анабазиса имаме подробно описание от самия Ксенофонт. Последното разгледано събитие (1.1.15) е смъртта на сина му Грил в битката при Мантиней в 362 г. пр. Хр.; малко странна е липсата на отделен параграф за проблемите около смъртта на Ксенофонт и мястото на гроба му, разгледани накратко (и не на място) в параграфа за раждането му (стр. 25-26).

Вторият раздел на тази глава, озаглавен иносказателно и малко подвеждащо „Ксенофонт и неговият анабазис“ (заглавието би подходило еднакво добре и на предшестващия биографичен раздел), е посветен на личността му. Пределно кратък (около три страници текст), той съдържа три номерирани параграфа, първият от които (за взаимоотношенията на Ксенофонт с представители на политическия елит) съдържа само препратка към други места в текста на дисертацията. Вторият е посветен на Ксенофонт като лидер и ойкист, третият – на политическите му възгледи. И малкият обем на този раздел, и тематичната му ограниченост не са позволили на автора да реализира изцяло заявеното намерение да представи тук пълноценен портрет на богатата и разностранна личност на Ксенофонт.

В края на първата глава е поместено кратко обобщение („Основни изводи“, стр. 76-77), завършващо с хронологическа таблица на основните събития от живота на Ксенофонт.

Втората глава е посветена на литературно наследство на Ксенофонт и съдържа 53 страници текст. Тя е разделена на три твърде неравностойни по обем и степен на разработеност части. Първият раздел е озаглавен иносказателно „В танц с музите“ и обхваща три параграфа с общ обем едва около три и половина страници (78-81), посветени съответно на Ксенофонт като писател, като историк и като философ. Засегнатите в тях малобройни конкретни сюжети далеч не изчерпват проблемите в заявените области, а в резултат и характеристиката на Ксенофонт като автор остава твърде повърхностна и непълна. Липсва например оценка на езика и стила на

Ксенофонт, за които нерядко се смята, че са допринесли за превръщането на атическия диалект в елинистическо *койне* и за налагането в ново време на неговия Анабазис като традиционно начално четиво при обучението по старогръцки език; липсва и по-подробно разглеждане на литературните качества на неговите съчинения, несъмнено сред основните причини за неговата огромна популярност още в древността; липсва сравнение между Ксенофонт и други по-ранни и по-късни антични историци, например непосредствения му предшественик като историк Тукидид, от който Ксенофонт е бил несъмнено повлиян (включително в описването на собственото си участие в исторически събития в трето лице, което Пенев на стр. 78 не особено убедително смята, че Ксенофонт е заимствал от оратора Антифон).

Вторият раздел, със заглавие „Corpus Xenophonticum“, заема по-голямата част от обема на тази глава (40 страници) и съдържа представяне на достигналите до нас 15 съчинения на Ксенофонт, подредени по азбучен ред в номерирани параграфи (2.2.1 – 2.2.15). Всеки от тях започва с преглед на структурата и съдържанието на съответното произведение; следват проблемите на датировката, запазените кодекси, по-важните модерни текст-критични издания, съществуващите преводи и накрая подбрана библиография, в повечето случаи сведена до едно или две заглавия. На всяко съчинение така са отделени по няколко страници текст; представянето им е добре изпълнено и дава достатъчно подробна представа за облика и съдържанието на Ксенофоновото литературно творчество. Струва ми се, че би било подходящо към изданията на Ксенофоновия Анабазис да се добави за пълнота и българското издание от 1940 г. (ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ ΚΥΡΟΥ ΑΝΑΒΑΣΙΣ / XENOPHONTIS EXPEDITIO CYRI с предговор от проф. Ал. Балабанов. София 1940, книгоиздателство Т. Ф. Чипев (Bibliotheca Graeca et Latina № 3), както и издания в същата поредица (№ 5) Гръцко-български речник към Анабазис от Ксенофонт (съст. М. Бърдаров, Г. Дончев, К. Илиев, с предговор от проф. Ал. Балабанов. София 1940, книгоиздателство Т. Ф. Чипев). При преводите на Анабазис пък би могло да се добави и първото издание на българския превод на М. Мирчев от 1942 г. (споменато от Пенев на стр. 156).

Третият раздел на втората глава е посветен на влиянието и рецепцията на Ксенофоновото литературно наследство. Подобно на първия и той е кратък (шест и половина страници) и съдържа три параграфа, посветени на предполагаемото съперничество между Ксенофонт и Платон и паралелите в тяхното творчество (120-121), на ролята на „Похода на десетте хиляди“ и на войната на спартанския цар Агезилай в Азия (в които Ксенофонт е участвал, а и ги е увековечил в произведенията си) като прелюдия към завладяването на Ахеменидската империя от Александър Велики около седем десетилетия по-късно (стр. 121-124), и на едно византийско стихотворно посвещение от IX в., което съдържа алюзии към Ксенофонт и неговото творчество (стр. 124-126). Проблемите на влиянието на Ксенофонт върху други автори (например Флавий Ариан!) и популярността на неговите съчинения в различни епохи на практика не са подробно разгледани, нито са потърсени убедителни причини и обяснения за тях.

И втората глава завършва с „Основни изводи“ (стр. 126-127, 19 реда текст), последвани от таблица с базова информация за съчиненията на Ксенофонт (стр. 127-130). Добре би било в тази таблица да се включат и данни за обема (в книги и общ брой знаци) на Ксенофоновите съчинения.

Докато първите две глави имат своеобразна допълваща и пояснителна роля в структурата на дисертацията, третата – озаглавена „Древна Тракия и траките в *Corpus Xenophonticum*“ (стр. 131-201, общо 71 страници текст) съдържа основния текст по темата на дисертацията, както показват и еднаквите им по смисъл заглавия. И тази глава е разделена на номерирани раздели (четири на брой) и параграфи; на стр. 144 е допусната грешка в номера на параграфа (следва да е 3.1.2). В началото на главата е поместен кратък историко-графски преглед на публикациите, съдържащи анализ и представяне на Ксенофоновите сведения за древна Тракия; в този текст осезаемо липсва дори споменаване на единственото предходно изследване по темата в монографичен формат – книгата на J. P. Stronk от 1995 г. Тук е поместен и един кратък списък на пасажите в съчиненията на Ксенофонт, съдържащи сведения за древна Тракия и представени текстуално в Приложение 2; най-много на брой са пасажите от Анабазис, следвани от тези в Гръцка история (стр. 133-134). Доколкото същият списък в по-разширена форма (с анотации за съдържанието на пасажите) е повторен и в Индекса на стр. 205-212, тук той би могло да бъде заменен с препратка.

Основната част на третата глава на дисертацията е конципирана неортодоксално. Вместо обичайното при коментарни изследвания върху антични произведения стриктно следване на реда в оригиналния текст и последователно коментиране пасаж по пасаж, Николай Пенев си е позволил повече свобода с използвания в тази глава тематичен подход, като е избрал подходяща структура за подредба на разнообразните сюжети. Така се е получил много по-информативен от гледна точка на поставената задача текст, който същевременно е и по-лесно четим и разбираем. В същото време този подход има и своите недостатъци. Липсва преди всичко първичният анализ на всеки отделен пасаж, с оценка на съдържаната в него информация, често нееднородна (касаеща различни сюжети) или представяща съответни нюанси спрямо други пасаж.

Първият раздел на тази глава е озаглавен „Образи и маски“ и съдържа четири номерирани параграфа. Първият от тях е посветен на сведенията за наемници и военни командири у Ксенофонт (стр. 135-144); от последните тук са разгледани индивидуално Алкивиад, Клеарх и самият Ксенофонт. Вторият параграф разглежда сведенията за тракийски царе и аристократи (стр. 144-158); той започва с пасаж за независимите тракийци и царския лов и продължава с галерия от личности: Терес, Месад, Медок, Севт (II), Котис/Отис, Медосад, Аброзелм/Хебризелм, Милтоkit, отново Ксенофонт, Тразибул, Ификрат и Менестей (Ксенофонт и Тразибул фигурират тук поради предлаганите им сватби с дъщери на Севт II, докато Ификрат е реално

женен за дъщеря на Котис I, а Менестей е негов син от този брак). Третият параграф е посветен на разказаната от Ксенофонт и припомнена много по-късно от Атеней и пак от Евстатий Солунски история за тракиеца Созий, който наемал от богаташа Никий хиляда роби за работа в Лаврионските сребърни рудници (стр. 158-166). Проследена е появата на името Созий у Теофраст и в новата атическа комедия (Менандър), откъдето то е било пренесено и в римската комедиография, заедно с характерния образ на находчив роб или слуга. Четвъртият параграф (стр. 167-168) пък припомня личността на философа Антистен, ученик на Сократ и родоначалник на киническата школа (негов ученик е Диоген), който бил тракиец по майка. И тук наред със сведенията на Ксенофонт са приведени и тези на други автори, за да се възкреси по-пълноценно и разностранно още един интересен образ.

Вторият раздел на третата глава е посветен на Малоазийска Тракия (Витиния) и някои сродни общности в Анатолия; в отделни параграфи тук са представени и коментирани Ксенофоновите сведения за Витиния, Фригия, Малоазийска Мизия, Пафлагония и мосинойките (стр. 169-187). За всяка от разгледаните области освен обобщен преглед на пасажите са разгледани в един и същ порядък сведенията у Ксенофонт за географията им, за политическата история и за различни други сюжети. Третият раздел носи условното наименование „Орхестра“ (стр. 187-197) и разглежда в три параграфа сведенията за селищата и стопанството в древна Тракия, за тракийската религия и за пиршествата на древните тракийци. Като четвърти раздел на главата пък е представен коментиран списък на засвидетелстваните у Ксенофонт тракийски географски реалии (стр. 197-201), включващ 12 имена, подредени по азбучен ред от Бизанте до Хиерон орос.

След третата глава е поместено кратко заключение (стр. 202-204), в което Николай Пенев сумира в девет точки някои основни изводи от анализа на сведенията за древна Тракия у Ксенофонт. След заключението е поместен споменатият вече „Индекс“ (стр. 205-212), в който са изброени и кратко аотирани всички пасажии от Ксенофоновите съчинения, съдържащи информация за древна Тракия и свързани сюжети; разграничени са (с цвят) преките сведения за Тракия от тези за близки до тракийците древни общности. Може би именно тук (или алтернативно в Приложение 2, където тези пасажии са представени в текст) би било уместно да се добавят препратки към местата в трета глава, където сведенията във всеки отделен пасаж са включени в коментарен анализ (примерно с посочване на конкретни страници или използвайки вътрешната номерация на разделите и параграфите в главата); в сегашния вид на дисертацията подобна обратна връзка е трудно да се направи.

Списъкът на използваната литература обхваща 26 страници (213-238). Той започва с раздел за антични извори, включващ както многобройни издания на Ксенофоновите съчинения, така и съчиненията на други антични автори, които са използвани в дисертацията. Прави впечатление, че имената на античните автори са изписани в латинска транскрипция дори и в

заглавията на кирилица, което не смятам за правилно, и са добавени дори когато фигурират в падежна форма в заглавия на латински език; използването на формулата “edited by” на английски език в заглавия на латински също не изглежда нормално. За ред автори са приведени само преводни издания (например Аристофан, Херодот, Исократ, Юстин, Платон, Тукидид). Би било по-удачно (включително за цитиране в текста) и този раздел на библиографията да се оформи като основния (модерната литература), с името на автора и годината на издаване в началото, например по следния начин:

Xenophon (1910): *Xenophontis Scripta Minora*. Recensuit T. Thalheim. Leipzig: Teubner.

Xenophon (2014): Ксенофонт. *Лакедемонская полития*. Перевод Л. Печатнова. Санкт-Петербург: Гуманитарная академия.

Xenophon (2015): *Memorabilia*. Translated by A. Bonnette. Ithaca and London: Cornell University Press.

Прави впечатление също, че същите издания на антични текстове са поместени още един път в раздела за съвременни изследвания, където обаче са подредени според имената на редакторите или преводачите на текста; по изрядно би било тук да се помести само препратка към вече посочените по-горе заглавия (например Печатнова, Л. (пер.) (2014): виж Xenophon 2014) или това повторение изобщо да се избегне, а цитирането в бележките под линия да препраща към заглавията в раздела за антични автори (например в бел 119 на стр. 75: „Виж Печатнова в Xenophon 2014, 26“).

Цитираната модерна литература (стр. 222-238) включва 102 заглавия на кирилица и 153 – на латиница. С оглед на огромната съществуваща литература включените в списъка публикации не могат да претендират за библиографска пълнота, но представляват добра база за изследването на докторанта. Сред изброените в списъка заглавия липсва въвеждащата статия на Б. Богданов към българското издание на Анабазис и Гръцка история от 1984 г., спомената в текста на стр. 132 и цитирана на стр. 13-14. Някои важни с оглед на темата на дисертацията съчинения, включени в списъка с литература, не са използвани адекватно: например книгата на J. P. Stronk от 1995 г. „The Ten Thousand in Thrace: An Archaeological and Historical Commentary on Xenophon’s Anabasis, Books VI.iii–vi – VII“ е посочена в списъка (на стр. 237), но е цитирана само два пъти в текста (в бел. 27 на стр. 16, във връзка с рождената дата на Ксенофонт, и в бел. 98 на стр. 64 общо за службата на Ксенофонт и Десетте хиляди при Севт II през зимата на 400/399 г. пр. Хр.). Подобно е положението и с изданието през 2017 г. под редакцията на M. A. Flower “Cambridge Companion to Xenophon”, споменат в списъка на литературата на стр. 232, който също е цитиран само два пъти в текста – в бел. 3 на стр. 5 като пример за колективно изследване върху живота и дейността на Ксенофонт, и в бел. 8 на стр. 8 за „различните Ксенофоновци“, пресъздадени от пост-Ксенофоновата традиция. Авторската книга на същия автор за Ксенофоновия Анабазис (M. A. Flower. Xenophon’s Anabasis, or the Expedition of Cyrus.

Oxford 2012) също фигурира в списъка на използваната литература, но не е цитирана никъде в текста на дисертацията. Изобщо не е споменато най-новото изследване върху Анабазиса на Ксенофонт – сборникът T. Rood, M. Tamiolaki (eds.). *Xenophon's Anabasis and Its Reception*. Berlin/Boston 2022, Walter de Gruyter. И ако за някои от тези издания вероятно съществува оправданието, че не са налични в основните софийски библиотеки и са само частично достъпни в интернет, поне Кеймбриджкият *Companion to Xenophon* е изцяло достъпен (и лесно откриваем) онлайн на <https://archive.org/details/the-cambridge-companion-to-xenophon>, а в него фигурират сериозни и съвременни очерци и за отделните Ксенофоновы съчинения, и за много от другите проблеми около живота, личността и творчеството на античния автор.

Вторият том на дисертацията включва две приложения, които надхвърлят по обем текстовата част на дисертацията и съдържат антични текстове, предадени в оригинал (на старогръцки или латински език) с паралелен превод на български език. Първото приложение съдържа представени в каталожен формат сведения за живота и дейността на Ксенофонт (168 страници текст), второто (172 стр.) – пасажите от Ксенофоновите съчинения, които съдържат пряка или косвена информация за древна Тракия, тракийците или някои свързани повече или по-малко условно с тях сюжети като „Малоазийска Мизия, Пафлагония, Велика (Голяма) и Малка (Хелеспонтийска) Фригия ... и някои други предполагаемо близки ... в културно и етническо отношение древни общности“ (стр. 412). Тази структура изглежда логична, но има един съществен недостатък: повтарянето на ред идентични текстове в двете приложения. Основната част от тях са от „Анабазис“ (3.2.23-24; 4.5.34; 5.2.2; 5.4.4-10, 18-21; 5.5.13-23, 5.6.15-16, 19-24; 5.7.7, 15; 6.1.16, 33; 6.2.2; 6.2.6-8, 13-19; 6.3.10-26; 6.4.7, 9, 12, 14, 16, 18-19, 23-26; 6.5.11-25; 6.6.4; 7.1.3-7, 12-32, 38; 7.2.8-38; 7.3.1-48; 7.4.1-24; 7.5.1-16; 7.6.1-44; 7.7.1-57; 7.8.1-24); по един дублиран пасаж име и сред текстовете от „Гръцка история“ (4.3.17) и „Спомени за Сократ“ (2.5.1). Общо обемът на дублираните текстове е значителен – по около 49 страници (над 2000 реда текст) във всеки от двата каталога. Прави впечатление също, че при някои от тези повтарящи се текстове в двете приложения са използвани различни преводи на български език (например *Anab.* 3.2.23-24; 6.2.2; 6.3.10-26; 6.4.7 и сл.; 6.5.11-25). Тези недостатъци е можело лесно да бъдат избегнати при друго подреждане на текстовете в приложенията, например ако всички засегнати в дисертацията Ксенофоновы пасаж (и тези със сведения за автора и неговите възгледи, и съдържащите сведения за древна Тракия) бяха събрани в едно приложение; в другото в такъв случай биха останали само пасажите за Ксенофонт у други антични автори. Обособяването на текстовете със сведения за древна Тракия и сега е осигурено от поместения в първата част след заключението (на стр. 205-212) индекс; би могло да се приложи на подходящо място (например в края на първата глава) подобен индекс и за приведените сега в първото приложение Ксенофоновы текстове.

На различни места в дисертацията се откриват неголям брой грешки, главно такива с чисто

технически характер или резултат на небрежност. На стр. 69 името на един от двата лакедемонски царски рода е изписано като *Агиди* вместо *Агиади*. На стр. 157-158 името на сина на Ификрат е изписани погрешно като Менестен (вместо Менестей, от гр. Μενεσθεύς). На стр. 178 в текста на глава трета и на стр. 504 в края на второто приложение споменатият в добавения в края на Анабазис пасаж за управителите на персийските сатрапии (7.8.25) Дернес (Дерн) е посочен погрешно като управител на *Фригия* и *Арабия*; в текста на Ксенофонт стои „*Финикия* и *Арабия*“ (Φοινίκης καὶ Ἀραβίας Δέρνης), което автоматично дискредитира тракийските асоциации на тази част от пасажа. На стр. 181 в параграфа за Малоазийска Мизия Даскион следва да се поправи на Даскилион, а 397 г. – на 395. В списъка на географските реалии на стр. 200 към пасажите, споменаващи Тракийския Херсонес следва да се добавят Anab. 7.1.13, 7.2.15, 7.3.3 и 7.6.14. На стр. 205 (Индекс) в заглавието на съчинение № 2 (Анабазис) гръцката и латинска форма са заменени с тези на предходното съчинение (Агезилай). Същата грешка се повтаря и на стр. 127 в поместения в края на глава 2 списък на Ксенофоновите съчинения. Гръцката и латинска форма (Ἀνάβασις; Anabasis) обаче са употребени правилно на стр. 85, 133 и другаде в текста на дисертацията. На стр. 221, в раздела на библиографията за онлайн ресурси, линкът към *Енциклопедия Древна Тракия и траките* отвежда вместо това към онлайн издание на речника на Харпократион. На стр. 228 пак в библиографията *Кратка енциклопедия Тракийска древност* от 1993 г. е цитирана неточно: изброените имена са на трима (от петимата) редактори на изданието, но те не са посочени като такива. Неправилно са цитирани и две статии в същата енциклопедия (Ботева 1993 и Орачев 1993), чиито заглавия („Медосад“ и „Тракийска делта“) изобщо не са посочени, както и съответните страници в изданието. На стр. 504 последният пасаж от втория каталог (Приложение № 2) е със сгрешена номерация: Xen. Anab. 7.8.24-26 вместо правилното 7.8.25-26. Посочените грешки не са съществени и не водят до промяна на оценката на дисертационния труд.

Както личи от написаното по-горе, дисертацията на Николай Пенев не е лишена от отделни недостатъци и проблеми. Искам дебело да подчертая, че те са многократно надхвърлени от позитивните страни на това изследване, което като цяло предизвиква ясна позитивна реакция. Трудът на Николай Пенев не само е оригинален и плод на авторовите усилия (не са налице никакви податки за плагиатство или друга зависимост от съществуващи текстове), но и съдържа значими постижения и в подхода към структурирането и излагането на материала, и в реализираните научни приноси. За пръв път в тази дисертация са събрани на едно място и анализирани заедно всички пасаж за древна Тракия у най-добре съхранения до наши дни класически автор – Ксенофонт. Избрания начин за тематично представяне на извлечената от Ксенофоновите текстове информация за древна Тракия позволява в тях да се открият нови нюанси и сюжети, обогатявайки и уточнявайки изворовата база за един от ключовите периоди в историята на древна Тракия. Представената дисертация напълно покрива принципните

изисквания за една докторска теза – тя представлява убедително доказателство за сериозни научни натрупвания и възможности, представяйки своя автор като изграден учен в областта на античната историография и тракийските изследвания. Представената документация показва, че са изпълнени и всички останали нормативни изисквания. Авторефератът отговаря на съдържанието на дисертацията и го представя достатъчно подробно и ясно.

В заключение на казаното убедено давам гласа си за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ на Николай Тодоров Пенев.

София, 11 октомври 2025 г.

Рецензент:

(проф. Петър Делев)